

Draginja Ramadanski

∴ Újvidéki Egyetem, BTK, Szlavisztikai Tanszék
∴ mimaram@cable.net.rs

A KULTÚRÁK ÁTHATÁSA

Fordítások eredeti nélkül

Permeating of Cultures

Translations with no originals

Az irodalom a kulturális kapcsolatok megteremtésének egyik legfontosabb tényezője. Jelen írásunkban egy figyelemre méltó interkulturális ív kikristályosodásának folyamatát mutatjuk be az orosz irodalom két excentrikus esete révén, amelyek között egy teljes évszázad húzódik válaszvonalaként. Az előbbi egy Jókai-mű irodalmi misztifikációja, amely az ifjú Csehov tollából pattant ki (1882), s Jókai felismerhető stílusának egy polemikus demonstrációja gyanánt keletkezett. A másik viszont Faina Grimberg kortárs orosz író nő egyik regénye (1994), amelyet a szerző egy magyar nyelven írt mű orosz fordítójaként ír alá, egy magyar férfi-nő szerzőpárost eszelvén ki erre a célra, akik viszont egy női név álcája alatt jelentették meg regényüket. A háromszoros írói álnév álarca (páncélja), valamint a misztifikált (vegyes nemi hovatarozású) szerzőség ez esetben bizonyos témák megpendítésének érzékenységet jelzi. A regény pedig egy olyan író autopoétikus konceptuális gesztusává nővi ki magát, akinek a körülményektől függetlenül sikerült az alkotói szabadság témáját a közönség elé terjeszteni. Munkánk az említett orosz írók magyar irodalomra irányuló kísérleteinek értelmére és rejtett pátoszára kíván rámutatni. Ily módon az egymástól eltérő kulturális mintákhoz tartozó arcképek és önarcképek kihívással teli egymásba játszását kaptuk eredményül, amelyek mindmáig nem veszítettek frissességükből.

Kulcsszavak: Anton Csehov, Jókai Mór, Faina Grimberg, Baka István, írói álnév, misztifikáció, paródia, szerzőség, álarca (maszk), alkotói szabadság

Anton Pavlovics Csehov (1860–1904) az orosz irodalom *arany* századának írója. Szándékosan hangsúlyozzuk ezt a népszerű meghatározást, mert Csehov, nemzedékét illetően a 20. századot is érinti, alkotói szempontból előrevetítve annak az eljövendő stíluskomplexumnak elveit, amelyet *ezüst* századként ismerünk. Elbeszélői, de kiváltképpen dramaturgiai opusában modern, sőt „dekadens” művészeti eljárásokat alkalmaz, amelyek (nézőponttól függően) a rozsdához vagy a nemes patinához hasonlóan „kezdték ki” a 19. századra oly jellemző orosz kritikai realizmus tömbjét.

Az eset, amely foglalkoztat bennünket és A. V. Amfiteátrov (1862–1938) visszaemlékezésében maradt ránk, éppen a stílusok és a művészeti formációk

váltásaira vonatkozik. Még minden az erjedés és a polémia, az új kifejezőeszközök utáni lázas kutatás szakaszában van, amikor az egyik legtöbbit alkalmazott művészi eljárás a paródia, mégpedig éppen az irodalmi evolúció ösztönzésének tényezőjeként.

A. D. Kurepin, a moszkvai *Budilnik* (= 'ébresztőóra') folyóirat szerkesztője, aki az ifjú Csehov védnökének tartotta magát, 1882-ben hosszú távú irodalmi vitát kezdeményezett. Kurepin felrótta az orosz szépíróknak, hogy nem tudnak könnyedén és érdekesítően, a legszélesebb körű közönség ízlésének megfelelően írni. Csehov annyiban egyetértett vele, hogy az érdekesítő stílus nem tartozik az orosz irodalom erényei közé, kihangsúlyozta azonban, hogy ennek oka nem a képesség, hanem éppen az efféle stílus iránti igény hiányában keresendő. Az orosz író, vélekedik Csehov, örökké béklyóba kényszeríti magát, ami a nyugat-európai közönség kedveltjeire nem jellemző. Ő az irodalomra mint komoly küldetésre tekint, amely megköveteli a leírandó jelenség tüzetes tanulmányozását és megfigyelését. „Mi sem könnyebb, mint süketen elzárkózni a követelmények elől, és felszínesen írni, a leírt anyag legcsekélyebb ismerete nélkül.” Habár irodalmi körökben a *nyugatos* jelzővel illették, Csehovot ezek után egyhangúlag az európai irodalom rágalmazójaként vádolták. Annak van csak joga elmarasztalni ezt az irodalmat, aki önmaga is képes nagy olvasottságra szert tenni, s az európai stíluszabványoknak megfelelő művet alkotni – vallották opponensei. Csehov elfogadta a kihívást, és mivel demonstrálni szerette volna az érdekesítő történet európai kritériumának tulajdonságait, fogadást kötött, hogy olyan elbeszélést ír, amelyet mindenki fordításként fog elfogadni.

A fogadás eredményeképpen megírta *Mihaszna győzelem* (Ненужная победа) című történetét, amely a szerző feltüntetése nélkül a *Budilnik* mellékletében látott napvilágot, azzal a megjegyzéssel csupán, hogy fordításról van szó. A szerkesztőséget hamarosan lelkesedéstől áradó levelek tömege lepte el, amelyekben az olvasók Jókai Mórt (1825–1904) vélték szerzőként felismerni, s több ehhez hasonló mű megjelenését sürgették! Megjegyzendő, hogy ez idő tájt Európa-szerte, sőt Oroszországban is rendkívül népszerűek voltak ennek a Dumas-t, Zolát és Verne Gyulát egy személyben megtestesítő írónak a regényei...

A derék kritikus e kulcs hiányában azt hihetné, hogy a *Mihaszna győzelem* csak egy hevenyészett írás, amely nem méltó Csehov opusához. És tényleg, sokan ki is fejezték kétségeiket annak kapcsán, hogy beiktatható-e ez az eleven színekkel festett, burjánzó próza Csehov válogatott műveinek sorozatába, úgy látván, hogy „még csak nem is sejteti, hogy egy leendő nagy íróval állunk szemben”.

Mai beszélgetésünk arról tanúskodik, hogy Csehovnál, aki „mindent, amit a magyarokról tud, az irodalomból tanulta meg”, az írói tehetség ebben a novellában is kifejezésre jutott. Annak bizonyítékát pedig, hogy a *Mihaszna győzelemre* – igenis szükség volt, a mai magyar közönség körében lelhetjük meg, aki Cse-

hovnak ezen cím alatt magyar nyelvre fordított művét őszinte, hálás szeretettel fogadja. Eközben a magyar olvasó talán fel sem fedezi a Jókai stílusához kötődő kapcsolódási pontokat, hanem közvetlenül átadja magát a kalandok élvezetének, melyek során a szépséges Ilka bátran szembenéz a kimondhatatlan nevű grófok és bárók romlott világával, amelyben a Goldaugenek, Geilenstrahlok, Peltzerek, Frechtelshackok, Pichterstaatok, Seinitzek elsősorban a parodisztikus finto megtestesülései. A típusok szín pompás galériája hullámszik körülöttünk és egy egzotikus bonyodalom, amelyet számos motívum gerjeszt – tiltott szerelem, csalások, bosszúk, szenvedélyek, amelyek a hősnő öngyilkosságához vezetnek. Mindezek a mai szappanoperák és az akkori operettek kellékei – amelyek mindig is népes rajongótáborral rendelkeztek. Az elbeszélés különleges értékét a hatásos részletek, a képszerű leírások, a zamatos nyelvezet, valamint a mestéri mellékonyodalmak képezik, mint például Hüvelyk Rózsikáé, aki az örök nőiesség archetípus-ideáljaként egy tulipán virágában él. A magyar irodalmi és szellemi habitus rejtett megszólítása történt itt meg, egy játékos kedvű orosz novellista részéről...

Egy efféle gellert sem Csehov, sem kritikusan nem tudtak előrelátni, és éppen ebben rejlik számunkra az eset fontossága. Az irodalmi paródiáknak néha előreláthatatlan sorsuk van. Gondoljunk csak Cervantes lovagregény-paródiájára, amely a legjobb módon tette híressé a vitézi ethoszt. A paródia, amely mások stílusának deformáló, nevetető kinagyítása révén számít azoknak lejárására, gyakran, de kiváltképpen, ha tehetséges, eljuttatja az olvasó tudatába a megcélzott stílus kvalitásait, annak jellegzetességét, megismételhetlenségét, individualizálását. És éppen ez történt ez alkalommal is. De mekkora ennek a jelképes megszólításnak vagy akár dialógusnak a hatóköre?

Csehov Jókai Mórra írt paródiája a többrétű misztifikáció és a (nem) kendőzött polémia fátylain túl megismételhetetlen, autonóm recepciós jegyeket öltött, mégpedig éppen a magyar olvasótábor körében. Beszédes István kortárs magyar író megvallotta nekünk, hogy rendkívül becsüli a pusztaszellemének és kalandvágyó lakóinak kongeniális megragadását Jókai kéziratának csehovi misztifikációjában. Íme, egy lehetséges kapocs a nagy orosz és a pannon alföld irodalmi között, sőt talán egy lényeges utalás is az egyneműségre, az úgyszólván rokoni, felsőfokon kiművelt nomád életszemléletre.

Csehov prózájában azonban a magyar embernek szentelt ihletett, meggyőző, sűrítettségükben és súlyukban antológiai méltatásokon kívül bizonyos jelmondatok is felbukkannak, mint amilyen pl. az itt következő: „Ismered az oroszokat. Szavuk éppoly kemény, mint a teleik.” Ily módon pedig Csehov megérintette az orosz irodalom mítoszát is, kitérítve ezáltal a játékos polémia lehetőségeit. Ennek eredménye viszont az önarckép és a különféle kulturális minták portréjának kihívó egymásba játsása, ami mindmáig nem veszített frissességéből.

A másik eset Faina Grimberg kortárs orosz írónohöz kötődik, aki a múlt század kilencvenes éveiben kitalált külföldi írók neve alatt jelentetett meg néhány regényt, amelyekben saját magát fordítóként írta alá. Kvázifordításokról van tehát szó, francia, angol, német, török, bolgár, héber és magyar nyelvről. Nemrégiben „magyar” és „török” regényeit Braille-írással is megjelentették. Így cseppet sem érdektelen megvizsgálni a Faina Grimberg-féle, pszudológiai fordítói eljárást, megérteni az írónoh abbéli döntésének motivációját, hogy saját szerzőségét a fordító státusa mögé rejtse, illetve ezen elgondolás megvalósulásának mechanizmusára is érdemes rávilágítani. A kezdők szégyenlősségéről szóló állítás nem áll, mivel Grimberg „valódi regényeket” is ír a saját neve alatt. Nyilván e szövegkentaurok publikációjának impozáns tempója mögött elsődlegesen az irodalmi kínálatban felfedezett rések betömésének igénye rejlett.

A fordító, mint a szerző maszkja, e feje tetejére állított plágium, sokat elárulhatna nemcsak a fordítás poétikájáról, hanem etikájáról, pszichológiájáról, technikájáról, sőt politikájáról is. Íme, mit tudtunk meg Faina Grimberg-től: „Ami azokat a műveket illeti, amelyekben fordítóként vagyok feltüntetve, agyondicsérték ezeket az ismeretlen szerzőket, mindenki úgy vélte, hogy ezek a magyarok, törökök, bolgárok és németek nagyon jól írnak. Én különben sokat fordítottam, és a legelső sortól kezdve meg tudom különböztetni a fordított szöveget az eredetitől. És, hogy őszinte legyek, nem is volt világos előttem, hogyan lehetséges, hogy az én szövegeimet fordításként fogadják, szerzőimet pedig eredeti külföldi írók gyanánt, majdhogynem klasszikusokként. Amikor pedig kiderült, hogy ők csupán szerénységemet képviselik, egyesek teljesen felháborodtak. Valójában, az irodalmi közönség nem készült fel a komoly misztifikatori stratégiákra. [...] Szeretném saját könyveimet előszóval ellátva kézbe venni, amely bizonyos dolgokat megmagyarázna, és mellékelné a kitalált szerző életrajzát is. *Arachné* című regényem például a halálról szól. *Arachné* meghal, meghal a prototípus, a könyv úgymond szerzője, Jelena Szavova is meghal, s csak a valódi szerző (én!) marad életben, mégpedig úgy, hogy szerzői funkcióit átengedte egy kitalált személynek.”

Azt, hogy ez a *Musa Pseudotranslatorica* tanatológiai előjelet visel, azon adat is alátámasztja, hogy Faina Grimberg kiadójának, Ruszanovnak felajánlotta az *Öngyilkosok klubja* sorozat projektumát, amelybe „saját szerzőinek” műveit is beillesztette, azokét, akik „öngyilkosságot követtek el”. „Valójában mindig azt gondoltam, hogy amikor valamelyikükkel ez történik, akkor ők ezt énhelyettem tették meg” – vallja Grimberg.

Faina Grimberg „magyar” regénye, az *Egy vénkisasszony szerelme* (Любовник старой девы) című alkotás a korai kilencvenes években készült, a Szovjetunió alkonyán. Ez egy összetett meseallegória, rendkívül szerteágazó szüzsével, amelynek cselekménye a feltételelesen értett középkorban játszódik. A címbe

„vénkisasszony” annak a paradox és meddő keresésnek a szimbóluma, amelyet hagyományosan „igazságnak” neveznek. Az olvasó megtudja, hogy a regény két magyar emigráns – Váradi Mária és Kis Mihály – tollával íródott, akik Londonban élnek, és közös írói álnévként a Botond Klári nevet választják. Komplex misztifikációs rendszer áll tehát előttünk, amely sokban hasonlít Csehovéra. Az irodalom itt arra való, hogy kibékítsen bennünket a nehézségekkel, hogy esztétikai értelemben áthidalja őket. A pseudoníma pseudonímája, a nemi és nemzeti hovatarozás tekintetében elködösítve, a bizalmatlanság légkörét jelzi, s a szabadságnélküliséget a totalitárius társadalomban. Ez a hazaszeretet partitúrája, amelyet a szívükben ápoltak. A magyarok is, oroszok is, az összes nemzet ismeri azt az érzést, amikor saját országának hatalma olyanokat tesz, ami miatt pirulniuk kell. Az eszközizmus ebben a regényben a szerzőség konceptuális felfogása szempontjából előrelépést jelent. A szerzőség ilyen szempontból a világok és nem a szövegek kölcsönös viszonyának felállítására, amikor a művészi kronotoposz *közbülső* világgént funkcionál, s az emberi bukásérzet és büntudat katarktikus átélésének helyszínévé válik...

Erről tanúskodik az igen hosszú költemény is (Grimberg gyakran kombinálja a műnemeket és műfajokat), amely ennek a „magyar” regénynek fináléjában olvasható, s amelyből itt közlünk egy rövid részletet:

*Habár a felkelést
elfojtották
az utcákon még lönek
az asszonyok üzletről üzletre futnak
pénztárcájukat izzadt tenyerükben szorongatják
a szemétkukák mellett
szomszéd gyermekek játszanak
az egyik a tank a másik a sofőrje
[...]
Cipelem a bőröndöket a vagonba,
Hahó, van-e hordár valahol!
Állomási csipős kolbász,
Isten veled!
„Hé, emigránsok, a kanyarban kapaszkodjatok!”
kiált a kalauz.
Kihajóz a vagon. Utolsó csikkem a peronra dobom.
Szeretett városom, Isten veled!*

Ez megegyezik Baka István (1948–1995) magyar költő keserű hangnemével, aki Sztepan Pehotni költői álarca (család- és keresztnévének parodisztikus orosz fordítása) alatt jelenteti meg saját eredeti verseit, úgy tüntetve fel magát, mint azok magyar fordítóját. Ő is saját reménytelenségének motívumait ápolta. A legyőzöttségnek ezt a metaforáját, amelyet a magyar irodalom finitizmus néven ismer, a magyar író beleírta az orosz disszidens költészet hagyományába, éppen úgy, ahogyan Faina Grimberg mesterien eltalálta a magyar balladai hanghordozást, Anton Csehov pedig a divatos bulvárirodalom frivol stílusát.

Ez többek között azt jelentheti, hogy a különböző kultúrák évszázadokon át keresik és kiegészítik egymást, egymással szemben egy dialógus szempontjából releváns alterego értékét képviselve.

PÁSZTOR KICSI Mária fordítása

IRODALOM

Амфитеатров, А. В. *Ненужная победа*. http://dugward.ru/.../amfiteatrov_nenujnaya.html
Сабахатдин-Бора Этергюн, Клари Ботонд. *Призрак музыканта. Любовник старой девы*. Изд. Русанова, Москва, 1994 (переводчик Фаина Гримберг)

Рамадански, Д. *Снешко у тропима*. Нови Сад, 2011

Чехов, А. П. *Ненужная победа*.

<http://feb-web.ru/feb/chekhov/texts/.../spl-273-.htm>

Гримберг, Ф. И. (Гаврилина) “Я всегда хотела быть самыми разными людьми, которых я сама придумую...” Знамя. – 2000. – № 5. – С. 198–206.

Секе, Каталин. *Стихотворения Степана Пехотного (Смена масок переводчика и поэта)*. Annales Instituti Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Slavica. XXVIII. 1997. 153–162.

http://www.baka.hu/index.php?section=modules/content/content_pages.php&content_pages_id=522

Permeating of Cultures

Translations with no originals

Literature is one the most essential factors of the establishing of cultural connections. The crystalization of the interesting cultural arch we tracked in two eccentric cases from the Russian literature, separated by two centuries. The first one is the literary mistification of Mor Jokai’s story by young Chehov (1882), originated as the polemic demonstration of Jokai’s characteristic style. The other case represents the novel by a contemporary Russian novelist Faina Grimberg (1994) which she signs like the translator from Hungarian, imagined a Hungarian author’s male-female couple who publishes a novel under the female pseudonim. The mask (armour) of the triple pseudonim, as well as the mistificated (genderly mixed) authorship signals the vulnerability of initiating certain

themes. This novel outgrows into an autopoetic conceptual gesture of the author who succeeds in launching the theme of free creativity regardless the circumstances. Our paper points to the meaning and hidden pathos of these experiments of the Russian authors oriented exclusively to the Hungarian literature. The result is a challenging sum of autoportraits and portraits of different cultural patterns which even today have not lost their freshness.

Keywords: Anton Chekhov, Mór Jókai, Faina Grimberg, István Baka, pseudonym, mystification, parody, authorship, mask, creative freedom